

І. М. ФЕЦКО
(Львів, Україна)

ЯВИЩЕ ПОЛІСЕМІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ТЕРМІНОСИСТЕМІ МУЗЕЙНИЦТВА

Проаналізовано полісемію в українській терміносистемі музейництва, з'ясовано причини виникнення багатозначності, здійснено класифікацію полісемних термінів музейної справи за різними критеріями, визначено різні типи перенесення значення між лексико-семантичними варіантами полісемних термінних одиниць, основними серед яких є метафорне й метонімічне перенесення.

Ключові слова: термін, терміносистема музейництва, полісемія.

Для сучасного термінознавства пріоритетним залишається теоретичне осмислення системних відношень між термінами в різноманітних галузях науки. Дослідження специфіки системної організації української термінології, семантичних відношень між її одиницями дає можливість глибше зрозуміти особливості мовних процесів, що відбуваються в різних терміносистемах.

Традиційно вважають, що однією з основних вимог до ідеального терміна як знака терміносистеми є його моносемність, тобто наявність одного значення у межах певної спеціальної галузі. Суть цієї вимоги полягає в тому, що термін повинен виражати тільки одне наукове поняття, а науковому поняттю має відповідати лише одна термінна одиниця в межах однієї терміносистеми [2, с. 183]. Прагнення до однозначності є визначальним завданням під час упорядкування та стандартизації будь-якої галузевої терміносистеми.

Незважаючи на моносемність, чітко фіксоване значення терміна, зрозуміле кожному і поза контекстом [10, с. 55], уникнути лексико-семантичних процесів, властивих загальномовному словнику, не вдається.

Наявність у мовної одиниці більше, ніж одного значення, за умови семантичного зв'язку між ними або перенесення спільних чи суміжних ознак, функцій з одного предмета на інший дозволяє говорити про таку мовну категорію, як полісемія [8, с. 2].

Проблема полісемії термінолексики привертала увагу багатьох учених. Неодноразово терміни-полісеманти досліджували в різних галузевих терміносистемах, зокрема в астрономічній (А. Ф. Соломахін), металургійній (Н. К. Китарова), науково-технічній (Т. В. Михайлова), в терміносистемі бізнесу (Л. М. Архипенко), менеджменту (Н. Л. Краснопольська), лінгвістики (Н. А. Ляшук) тощо. В українській терміносистемі музейної справи явище полісемії ще не було предметом наукового дослідження. Отже, порушена проблема є актуальною й потребує докладного вивчення.

Мета статті полягає у виявленні особливостей явища полісемії в українській терміносистемі музейництва, що передбачає розв'язання таких зав-

дань: з'ясувати сутність полісемії в термінології та встановити причини її виникнення в терміносистемі музейної справи; покласифікувати за різними критеріями багатозначні терміни досліджуваної галузі, дібрані з п'яти сучасних термінологічних словників і довідників музейної справи.

Сьогодні науковці визначають *полісемію термінів* як вияв загальномовної закономірності, яка полягає в тому, що одному мовному знакові може відповідати кілька значень.

Т. В. Михайлова кваліфікує *полісемні відношення* як внутрішньо пов'язані між собою значення однієї терміноодиниці, які, передаючи визначальні ознаки двох або більше понять певної галузі пізнання (або кількох близьких), мають однакові спеціальні семи [6, с. 66]. За О. О. Селівановою, *полісемія* — це вияв мовної парадигматики й асиметричного дуалізму мовного знака, наявність в однієї термінолексми кількох значень (лексико-семантичних варіантів), які певним чином пов'язані одне з одним (ССЛТЕ, с. 468).

Дослідження проблеми полісемії у працях науковців свідчить про відсутність єдиного погляду на це явище в термінології.

Чимало дослідників вважає полісемію термінів негативним явищем. Наприклад, Д. С. Лотте свого часу зазначав, що “полісемія термінів викликає неточність системи, ось чому особливу увагу необхідно звертати на видалення усіх багатозначних термінів або на закріплення за тим чи іншим з них одного значення” [4, с. 15].

І. В. Арнольд стверджує, що багатозначність термінів — основний недолік термінології, проте це явище не суперечить розумінню терміна, якщо різні його значення конкретної мовної одиниці належать до різних галузей. Осмислення терміна ускладнюється тільки тоді, коли він є багатозначним у межах однієї галузевої системи [1, с. 52]. Є. Н. Толікіна висловлює думку ще категоричніше: “У термінній системі відповідно до загальної семантичної закономірності принципово усуваються відношення полісемії (один знак — одне поняття)” [12, с. 58].

Натомість В. П. Даниленко [3, с. 65] та М. Бонк [13, с. 19] визначають полісемію в галузевих терміносистемах звичним та закономірним явищем, адже терміни — це передусім мовні одиниці природної мови, й тому їм природно властиві семантичні явища загальнолітературної лексики.

Погоджуємося з твердженнями Л. О. Симоненко, яка вважає основою розвитку термінної полісемії зміни структури мовного знака, який набуває нового значення за подібністю (метафора), часовою й просторовою суміжністю (метонімія, синекдоха) з іншими поняттями. Дослідниця вважає, що в термінології, як і в літературній мові, не можна надовго зберегти однозначність, тому що людські знання про довколишній світ увесь час поповнюються, в процесі пізнання виникають нові поняття, які потребують словесного вираження, тобто вони відбиваються в мові, зокрема й у полісемії мовної одиниці [9, с. 27].

О. І. Павлова наголошує, що “полісемія терміна перебуває в безпосередній залежності від частотності його вживання в науковому мовленні. Чим частіше використовують термін, тим більша вірогідність виникнення у нього нових значень” [7, с. 320], тобто терміни з найбільшою частотою

використання ймовірніше є полісемними, а терміни з найменшою частотою вживання – однозначні або тяжіють до однозначності.

Ми схильні визнавати полісемію термінів, значення яких взаємопов'язані між собою та взаємозумовлені.

Є чимало причин виникнення багатозначності, зокрема це недостатня кількість терміноодиниць для найменування різних виявів тих самих предметів та понять. Явище термінної полісемії зумовлене також екстралінгвальними та власне лінгвальними чинниками. До екстралінгвальних зараховують різноманітні зміни дійсності – економічні, соціальні, культурно-історичні, суспільно-політичні, технологічні та інші, завдяки яким виникає потреба вторинного використання певної термінної одиниці із закріпленням за нею новим значенням. Крім того, до позамовних варто зарахувати такі чинники, як еволюція процесів пізнання людиною довколишнього світу, тобто відкриття нового знання та поява нових понять; переосмислення вже усталених значень, тобто перехід до нового ступеня у вивченні певного явища чи предмета, а також схильність людського мислення до систематизації й узагальнення знань про явища реальної дійсності [5, с. 10].

Аналіз термінів музейництва засвідчив, що полісемія є характерною особливістю досліджуваних одиниць, що знайшло відбиття в термінологічних словниках із музейної справи, в яких полісемними виявлено 135 термінних одиниць від загальної кількості 2712 термінів. Із 135 усіх полісемних терміноодиниць за кількістю зафіксованих значень розрізняємо 113 (≈ 84%) термінів, що мають два значення, 19 термінів (≈ 14%) з трьома значеннями, 3 терміни з більшою кількістю значень (≈ 2%).

До двозначних зараховуємо терміни, наприклад: *галерея* – 1) “тип музейного приміщення видовженої форми із закритими стінами, з одного боку, й низкою вікон – з іншого, має бокове освітлення”; 2) “заклад, який експонує твори мистецтва” (МСДТМ, с. 24); *етикетка (підтекстівка)* – 1) “текст в експозиції, що представляє собою анотацію до окремого музейного експоната; містить назву предмета і його атрибутивні дані, а також додаткові відомості”; 2) “елемент польової документації із зазначенням назви зразка, місцевості, дати збору, автора збору і визначення, геологічного віку тощо” (КПМТ, с. 67); *тезаурус музею* – 1) “сукупність понять з музеології і близькопрофільних галузей науки, нагромаджених людиною чи колективом”; 2) “словник з повною логічно впорядкованою змістовою музейною інформацією” (КПМТ, с. 197); *музейна культура* – 1) “здатність людини оцінювати предмети музейного значення, які сприймаються як пам'ятки культури, але не обов'язково перебувають у музеї”; 2) “рівень підготовленості до сприйняття музейної інформації” (МСДТМ, с. 68); *постамент* – 1) “підвищення, що слугує основою пам'ятника, колони, статуї тощо”; 2) “підставка, на якій встановлюється скульптура в музеї, на виставці” (ОСДМП, с. 116) та ін.

Тризначними є терміни, в яких архісеми репрезентують кілька поняттєвих категорій. Наприклад, три значення мають терміни: *музеографія* – 1) “розділ музеєзнавства, завданням якого є опис музеїв, а також пам'яток, що в них зберігаються”; 2) “корпус видань музею і про музей, які описують музей, його діяльність і музейні фонди”; 3) “див. музейництво – галузь

людської діяльності, що вивчає історію та закономірності розвитку музеїв, їх внутрішню організацію, систему комплектування музейних фондів, документування й зберігання музейних предметів, а також опрацювання методики побудови музейних експозицій, виставок, різних видів і форм науково-освітньої роботи музеїв, а також музейне законодавство” (МСДТМ, с. 73); *музейний менеджмент* – 1) “сукупність принципів, методів, форм та засобів керування музейною діяльністю й персоналом музею з використанням досягнень науки керування”; 2) “функції планування, контролю, координації діяльності в межах музею й керування ним”; 3) “система знань про теорію та практику керування музеєм і персоналом музею” (МСДТМ, с. 72); *науково-дослідна робота в музеї* – 1) “пошуково-наукова діяльність з атрибуції, класифікації, систематизації й інтерпретації музейних пам’яток”; 2) “профільні дослідження – відповідають напрямам наукового пошуку за профілем музею”; 3) “музеезнавчі дослідження – покликані формувати нові знання в області теорії і методики збору, зберігання, обробки та використання музейних предметів” (МСБТ, с. 63) та ін.

Чотиризначні терміни трапляються в терміносистемі музейництва рідше, наприклад: *акт* – 1) “узагальнене найменування документів (писемних та друкованих), у яких за певною юридичною формою зафіксовані економічні або політичні угоди, факти, події; договори між приватними особами, між установами; договори, складені без участі приватних осіб; складені кількома особами”; 2) “писемні документи, оригінальні справи, які зберігаються в архівах”; 3) “назви збірників та видавництв академії і наукових товариств”; 4) “розділи драматичного твору” (ОСДМП, с. 17); *тон* – 1) “початковий найпростіший елемент світлотіні в самій натурі і в художньому творі”; 2) “інтенсивність кольору світлотіні певної деталі малюнка або картини”; 3) “загальний світлотіньовий лад твору або мотиву, що визначається регістром світлотіні”; 4) “загальний кольоровий лад художнього твору” (ОСДМП, с. 136).

Терміноодиниць із п’ятьма, шістьма та сімома значеннями в цій терміносистемі не зафіксовано. Здебільшого багатозначні терміни мають два лексичних значення.

В українській терміносистемі музейництва розрізняємо зовнішньосистемну та внутрішньосистемну полісемію.

Специфіка зовнішньосистемної термінної полісемії полягає в паралельному вживанні терміна в кількох терміносистемах або в загальноживаному просторі. Наприклад, зовнішньосистемну полісемію виявляє термін *щит* – 1) “у музейництві – елемент експозиційного обладнання”; 2) “у геології – велика ділянка земної кори, на якій докембрійські кристалічні гірські породи виходять на денну поверхню”; 3) “у зоології – частина покриву у трилобітів і деяких членистоногих” (КПМТ, с. 229) та ін. В основі такої полісемії лежить ознака за подібністю.

Внутрішньосистемна полісемія характерна для термінів усередині терміносистеми, наприклад: *легенда* – 1) “документ, що містить усі відомості про походження музейних предметів”; 2) “сукупність усіх написів на монеті або медалі” (МСДТМ, с. 57); *протограф* – 1) “первісний рукопис, покла-

дений в основу пізніших списків, копій, редакцій”; 2) “найближчий відносно архетипу за текстом оригінал одного чи кількох списків рукописів” (ОСДМП, с. 248) та ін.

Внутрішньосистемна полісемія в досліджуваній термінології може з’являтися й унаслідок метонімічних перенесень найменувань, наприклад: ‘пристрій – будівля, що має такий пристрій’: *планетарій* – 1) “пристрій, за допомогою якого можна спроектувати світлові точки на склепіння для демонстрації зірок та планет”; 2) “будівля, що має такий проєктор” (МСДТМ, с. 89); ‘колекція чого-небудь – установа, що зберігає таку колекцію’: *гербарій* – 1) “систематична колекція спеціально зібраних, засушених і змонтованих на аркушах паперу рослин, призначена для наукового опрацювання”; 2) “установа, що зберігає колекції засушених рослин і проводить їх наукове опрацювання” (МСДТМ, с. 26) та ін.; ‘дія – результат дії’: *атестація* – 1) “визначення кваліфікації, характеристика фахових знань, ділових та інших якостей службовця”; 2) “офіційний документ, що містить цю характеристику, для присвоєння працівникові звання, рангу тощо” (ОСДМП, с. 5); ‘діяльність – галузь знання за видом діяльності’: *музейний маркетинг* – 1) “діяльність, спрямована на просування до потенційних споживачів музейного продукту й створення його позитивного іміджу”; 2) “галузь знань, яка розробляє теоретичні засади й методи просування до потенційних споживачів музейного продукту” (МСДТМ, с. 71) та ін.; ‘властивість – сукупність властивостей’: *інформативність* – 1) “одна із загальних властивостей музейного предмета (інформаційний потенціал); його здатність бути джерелом інформації”; 2) “вся сукупність відомостей про музейний предмет і середовище його існування” (КПМТ, с. 79) та ін.; ‘ціле – частина’: *колекційний комплекс* – 1) “сукупність колекцій, пов’язаних певними ознаками”; 2) “частина колекції, пов’язана певними додатковими ознаками, відсутніми в інших предметів колекції” (МСДТМ, с. 51) та ін.

Збагачення української термінології музейництва відбувається також і внаслідок метафорної номінації, що ґрунтується на подібності форми, розміру, функцій, якості й ознак, розташуванні частин цілого, наприклад: *кабінет* – “кімната в будинку чи квартирі для занять, ділових розмов тощо” (СУМ, т. 4, с. 64) / “різновид музейних меблів – шафа з багатьма висувними шухлядами та дверцятами, встановленими на високому підстільлі” (ОСДМП, с. 71) та ін.; *галка* – “птах родини воронових з чорним пір’ям, блискучим на спині” (СУМ, т. 2, с. 20) / “емблема-птах, що міститься над трьома коронами на історичному гербі Русі Галицької із центром у місті Галич” (ОСДМП, с. 302) та ін.

Аналіз внутрішньосистемної полісемії в терміносистемі музейництва засвідчує розширення значень моносемного терміна та внаслідок метонімічного перенесення й метафорного переосмислення одного зі значень семантичної структури мовної одиниці. Внутрішньосистемна полісемія породжує найбільше проблем у терміносистемі, оскільки вона порушує одну з найважливіших вимог до термінів – однозначність у межах одного термінного поля.

За структурним складом терміни музейної справи поділяємо на: однокомпонентні, або однослівні терміни (*антикварій, виставка, документування, експозиція, етикетка, канделябр, легенда, лектор-екскурсовод, музеалія, музей, пам’ятник, музеографія, реставрація, рукопис* та ін.) та багато-

компонентні, або терміносполучення (*втрачений документ, інформаційно-пошукова система музею, музейна колекція, музейний маркетинг, об'єкти культурного призначення, основний фонд музею, сценарій експозиції, тезаурус музею, унікальний предмет* та ін.).

Полісемні терміносполучення найчастіше двокомпонентні (*статус музею, мережа музеїв, лабораторія музею, тезаурус музею, експозиційна поверхня, спеціальне освітлення, унікальний предмет* та ін.) і трикомпонентні (*автентичні виражальні засоби, набуття музейних предметів, науково-дослідна робота в музеї, фонд науково-допоміжних матеріалів* та ін.). У чотирикомпонентних термінах полісемні відношення трапляються рідше, а в терміносполученнях з більшою кількістю компонентів полісемних відношень не виявлено. З'ясовано також, що полісемія переважає серед однокомпонентних термінів.

Отже, для сучасної української терміносистеми музейництва багатозначність — поширене явище, основною причиною розвитку якого є еволюція поняття, що зумовлює появу нових значень і відтінків у термінних одиницях.

1. Арнольд И. В. Семантическая структура слова в современном английском языке и методика ее исследования / И. В. Арнольд. — М. : Просвещение, 1966. — 186 с.
2. Біян Н. Р. Сучасна англійська терміносистема туризму в контексті явища полісемії / Н. Р. Біян // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. — 2012. — № 22 (247). — С. 183–187.
3. Даниленко В. П. Русская терминология : опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. — М. : Наука, 1977. — 246 с.
4. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии : вопросы теории / Д. С. Лотте. — М. : Изд-во АН СССР, 1961. — 158 с.
5. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. : 10.02.01 “Українська мова” / Т. В. Михайлова. — Х., 2002. — 20 с.
6. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Тетяна Віталіївна Михайлова. — Х., 2002. — 218 с.
7. Павлова О. Полісемія в лінгвістичній термінології української мови / О. Павлова // Українська термінологія і сучасність : зб. наук. пр. — К. : КНЕУ, 2005. — Вип. VI. — С. 320–323.
8. Павлюк А. Б. Полісемія як мовна категорія в сучасній лінгвістиці / А. Б. Павлюк, Л. М. Угонь // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : Філологічні науки. Мовознавство. — 2011. — № 6. — Ч. 1. — С. 2–8.
9. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. — К. : Наук. думка, 1991. — 151 с.
10. Суперанская А. В. Общая терминология. Вопросы теории / А. В. Суперанская, А. Н. Подольская, Н. В. Васильева. — М. : Наука, 1989. — 246 с.
11. Термінологічна лексика в системі професійного мовлення : методичні вказівки та завдання для самостійної роботи студентів з курсу “Українська мова (за професійним спрямуванням)” / [укл. : Г. Л. Вознюк, С. З. Булик-Верхола, М. В. Гнатюк та ін.]. — Львів : Вид-во Нац. ун-ту “Львівська політехніка”, 2010. — 92 с.
12. Толикина Е. Н. Некоторые лингвистические проблемы изучения термина / Е. Н. Толикина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. — М. : Наука, 1970. — С. 53–67.
13. Bąk M. Powstanie i rozwój polskiej terminologii nauk ścisłych / M. Bąk. — Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984. — 184 s.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

- КПМТ – *Климишин О.С.* Природнича музейна термінологія : словник-довідник / О. С. Климишин. – Львів : Держ. природ. музей НАН України, 2003. – 244 с.
- КМСД – *Ключко Ю. М.* Музеєзнавство : словник-довідник / Ю. М. Ключко. – К. : НАКККіМ, 2013. – 82 с.
- МСДТМ – *Микульчик Р.* Словник-довідник термінології музейництва / Р. Микульчик, П. Слободян, Є. Діденко, Т. Рак. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2012. – 128 с.
- МСБТ – Музеєзнавство : словник базових термінів / [укл.-упор. Л. М. Міненко ; за заг. ред. В.В. Карпова]. – К. : Фенікс, 2013. – 152 с.
- ОСДМП – *Овчарова О.* Словник-довідник музейного працівника / О. Овчарова, Р. Яушева-Омельянчик, Л. Сургай. – К. : КИЙ, 2013. – 461 с.
- ССЛТЕ – *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля – К., 2006. – 716 с.
- СУМ – Словник української мови : [в 11 т.] / [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1971–1980. – Т. I–XI.

M. FETSKO

THE POLYSEMY PHENOMENON IN PRESENT-DAY UKRAINIAN TERM SYSTEM OF MUSEOLOGY

The polysemy in the Ukrainian term system of museology is analyzed. It's clarified the reasons for polysemy uprise, grouped polysemy terms of museology according to different criteria, revealed different types of transference of meaning between lexical and semantic variants of polysemantic units of terminological system of museology, namely metaphoric and metonymic transference.

K e y w o r d s: term, museology term system, polysemy.